

Юрій Поліщук

ХТО ТАКІ УКРАЇНЦІ? УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКІ ПІДХОДИ І НАУКОВІ ДИСКУСІЇ (XVIII – XIX СТ.)

У статті представлені різні точки зору українських і російських дослідників XVIII – XIX ст. щодо питань походження українців.

Ключові слова: етнічна ідентичність, Україна, Малоросія, Давня Русь, Київська Русь, Росія, українці, малороси, козаки, росіяни, великороси.

Polischuk Yu. Who are the Ukrainians? Ukrainian-Russian scientific approaches and discussions (18th – 19th centuries).

Different views of the Ukrainian and Russian researchers of 18th – 19th centuries concerning questions of the origin of the Ukrainians are presented in article.

Keywords: ethnic identity, Ukraine, Malorossiya, Ancient Rus, Kyiv Rus, Russia, the Ukrainians, the Malorossians, the Cossacks, the Russians, the Velikorossians.

Політичне, етнокультурне життя сучасної України вказує на те, що й сьогодні український народ до певної міри залишається у стані етнічної, ідеологічної, мовної, конфесійної та політичної невизначеності. До того ж, це активно культивується і навіть нав'язується певними силами як у самій Україні, так із-за її меж, і в першу чергу Росією. При цьому така пропаганда спрямована не лише на мешканців України, а й на світове співтовариство. Як тут не згадати «історичні виверти» В. Путіна, який неодноразово заявляв, що Україна – це «історичне непорозуміння». «Філософствуючи»

щодо історичного шляху Української держави, президент РФ намагався переконати президента США, що «Україна – це навіть не держава... Частина її території – це Східна Європа, а частина, і значна, подарована нами (Росією – Ю. П.)». Для підтвердження цих тез розпочався наступ на історичну науку. У травні 2009 р. президент Росії, а ним тоді був Д. Медведєв, підписав указ про створення Комісії з протидії спробам фальсифікації історії на шкоду інтересам Росії [37, с. 415]. «Ліберальні» історичні дослідження, підручники з історії, написані в 1990-ті рр., фактично виявилися небажаними. Їх місце почали займати книги, написані з позицій «державної ідеології».

Повернувшись у президентське крісло, В. Путін почав «переглядати кордони України». Особливо активізувався цей процес після анексії Криму і Севастополя, яку він назвав «сакральним жестом», тому, що саме звідси, з Херсонесу, до Росії прийшло християнство. З 17 квітня 2014 р. В. Путін почав активно просувати концепт «Новоросії», заявивши, що «Новоросія – це Харків, Луганськ, Донецьк, Херсон, Миколаїв, Одеса. Вони не входили до складу України в царські часи. Ці території були передані Україні радянським урядом». На конференції у Валдаї він «віддав Львів Польщі». 5 листопада 2014 р. на зустрічі з російськими істориками президент РФ дав чіткий сигнал, що Київська Русь і Росія – поняття тотожні. Зрозуміло, що в тоталітарній державі, якою є РФ, такі заяви вищого керівника одразу ж стають сигналом до дії не лише для офіційної пропагандистської машини, а й для значної частини «наукового» загалу. Як результат, деякі «російські науковці» активно доводять, що «українська мова – діалект великої російської мови», «російськомовний – означає росіянин», «Київська Русь і Росія – тотожні поняття», а «Українська держава – взагалі не держава, а непорозуміння». Поширенню таких підходів активно сприяє діяльність названої вище Комісії з протидії спробам фальсифікації історії на шкоду інтересам Росії, яка стимулює появу книг, підручників написаних з позицій «державної ідеології», основою якої є «збирання російських земель» і «триєдиність російської нації (великоросів, малоросів і білорусів)» [38, с. 65].

Якщо подивитися на ці заяви і дії з точки зору історичної ретроспективи, то побачимо, що ці «кліше» не нові і були вони викинуті в російське суспільство ще у XIX ст. Тому дослідження

проблем «хто такі українці?» є надзвичайно актуальним. Не в останню чергу це стосується періоду, коли на переважній більшості українських земель панувала Російська імперія. Адже саме у цей час були закладені ті українсько-російські протиріччя, які сьогодні дуже загострилися і можуть поставити світ на грань третьої світової війни.

Потрібно зазначити, що різні аспекти цієї проблеми цікавили дослідників досить давно, що привело до появи значної кількості праць з цього питання. Їхній історіографічний доробок умовно можна поділити на три групи: 1) праці дореволюційних авторів (XIX – початок XX ст.); 2) дослідження, які побачили світ у радянський період; 3) науковий доробок сучасних українських і закордонних учених. Кожен етап історіографічного процесу відзначається своєю особливою змістовою наповненістю, що пояснюється впливом ідеологічних чинників і перебігом суспільно-політичних процесів як в Україні, так і загалом у країні, до складу якої вона входила [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7].

Потрібно зазначити, що інтерес до питання, «хто такі українці (малороси)?» і як ставитися до історії українських земель, виник у Росії (Московії) у другій половині XVII століття, коли їхня лівобережна частина була приєднана до неї. До цих проблем першими звернулися українці. Цьому сприяло те, що в середині XVIII ст. Санкт-Петербург розпочав активний наступ на автономні права Гетьманщини. Як результат, було знищено гетьманське правління й уся влада передана Малоросійській колегії на чолі з графом П. Рум'янцевим, перед яким Катерина II поставила завдання «викоренити серед українців фальшивий погляд на себе як на народ, цілком відмінний від москалів» [8, с. 42]. Виконуючи його, російська влада почала активно ліквідувати усі відмінності Гетьманщини від інших регіонів імперії, боротися з «українською самобутністю». Це викликало спротив. Виразником «малоросійського патріотизму» виступила найбільш освічена та культурна частина українського громадянства – козацька старшина. Саме в її середовищі виникає рух щодо дослідження своєї минувшини. Спочатку їхні розшуки не йшли далі генеалогічних розвідок і довідок стосовно своїх предків. Хронологічно вони обмежувалися козаччиною, до якої сягала своїм корінням більшість старшин-

ських родів. Поступово коло зацікавлень розширювалося. Найдопитливіші почали досліджувати витоки гетьманського устрою, господарську діяльність, соціальні стосунки, побут і звичаї населення України тощо. У центрі уваги авторів XVIII ст. було також питання походження власного народу. В основі їхніх підходів лежала концепція «сарматизму», яка панувала в українському історіописанні та публіцистиці під впливом польської історіографії XVI – XVII ст. «Український сарматизм» (козаки походять від сарматів) виникає у XVII ст., що яскраво видно з Густинського літопису (1623 – 1627 рр.). Складовими концепції «українського сарматизму» у цій роботі, як вважає І. Колесник, була ідея єдності усіх українських земель та історичної тяглості України і Київської Русі [5, с. 147 – 148].

У XVIII ст. концепція «сарматизму» занепадає, натомість поширюється її різновид у формі «хозаризму». Зокрема, на позиціях «хозаризму» стояли такі відомі козацькі літописці, як Г. Граб'янка і С. Величко. Перший з них подає історію України через політичні події XVI – XVII ст. та екскурси до найдавніших часів. Під українським народом він розумів тільки козаків, яких виводив із хозар [9].

С. Величко у роботі «Сказання про війну козацьку з поляками...» головну увагу приділив «героїчному минулому козацько-русських предків». Під назвою «український народ», на відміну від Г. Граб'янки, він розумів не тільки козацтво, а й інші верстви українського суспільства. У тексті С. Величко активно використовує назви «Україна Малоросійська», а як частини єдиного цілого – назви «цьогобічна» (Лівобережна) і «тогобічна» (Правобережна) «Малоросійська Україна» [10; 11].

З середини XVIII ст. історіописання у формі «козацьких літописів» почав зникати. Після ліквідації Гетьманщини світ побачили лише дві такі праці, які нібито підводять підсумок пережитої доби самостійного, а потім автономного існування краю. Автором першої був представник козацької старшини П. Симонівський. Ця робота для нас цікава тим, що в ній автор порушує питання походження українців. Давню історію свого народу він утотожнює з історією походження козацтва. При цьому П. Симонівський додержується версії Г. Греб'янки про його скіфсько-

хозарське походження. Частина скіфів автор літопису ототожнює з Руссю. Давню Русь він розглядає як спільний період в історії російського та українського народів. Різниця між ними наступила тоді, коли «українське населення перейшло під литовське і польське володіння» [12].

Автором другої праці був С. Лукомський. В його «Собрании историческом...» висвітлюються події литовсько-козацького періоду української історії. Єдиним, що відрізняло твір С. Лукомського від його попередників, було те, що українських козаків він виводить не від сарматів, скіфів, чи хозар, а доводить їхнє автохтонне походження [13, с. 323 – 372].

Потрібно зазначити, що з середини XVIII ст., паралельно з представниками української козацької старшини, проблеми козацької історії (походження українського народу) порушували і росіяни. Однією з перших таких розвідок стала робота С. Мишецького, який чотири роки прожив на Запорозжжі. Підготовлена на основі власних спостережень і вражень, виявлених письмових документів, вона дає свою версію виникнення запорозького козацтва, його внутрішнього устрою та побуту. Зокрема, автор виводить козацтво ще з давньокиївського періоду, схиляється до його автохтонного походження [14].

Досить активно українську проблематику досліджував офіційний «російський історіограф», академік Герхард-Фрідріх Міллер. У 1760 р. в часописі «Ежемесячные сочинения, к пользе и увеселению служащих» він надрукував статті «О начале и происхождении казаков» та «Известия о казаках запорожских». Це були перші друківані праці з української історії [15].

Але ці та інші праці XVIII ст. не давали відповіді на такі засадничі питання, як «Хто такі українці (малороси)?» і «Чим є Україна (Малоросія) і Росія?». Понад те, як підмітив сучасний український історик О. Толочко, «два «відкриття» початку XIX ст. – відкриття Малоросії та Києва – поставили перед російською, а згодом і перед українською думкою низку питань про початок, протяжність і співвідношення двох історій» [7, с. 176].

Нова спроба укладання наукової історії України в Україні була здійснена, за висловом Д. Дорошенка, «зукраїнізованим німцем російської служби» [8, с. 63], військовим інженером, генерал-

майором О. Рігельманом. У 70 – 80-х рр. XVIII ст. він підготував історію України від часів Кия, Щека і Хорива і до 80-х рр. XVIII ст. Певне місце у роботі належить і засадничим питанням походження українського народу. Автор, зокрема, відкидає скіфсько-хозарську концепцію козацьких літописців і додержується слов'янської версії походження козацтва. Прабатьківщиною слов'ян він вважає область між Дніпром, Дністром та Віслою. Виникнення козацтва О. Рігельман датує X ст., коли з'явилися «косаки» або «козаки», які то служили київським князям, то воювали з ними. Потрібно зазначити, що автор досить часто вживає терміни «Україна» та «українці» [16].

Наступним кроком у напрямі підготовки наукової історії України стала поява роботи Я. Марковича «Записка о Малороссии, ее жителей и произведениях». Її перша частина була надрукована у С.-Петербурзі у 1798 р. На думку І. Колесника, це була перша спроба дати не традиційну воєнно-політичну історію, як це робилося раніше, а показати історію громадянського суспільства [5, с. 180].

Розкриваючи витоки українства, автор наголошує, що Україна є колискою «Россов», предками ж «росів» були сармати, скіфи і слов'яни. Старокиївський період він розглядає як давній період «малоросійської історії». Козацтво виникло на початку XVI ст. як бойовий загін боротьби з кримськими татарами. Назву «козак» він виводить від татарського – «легкоозброєний». Саме від цих козаків, на думку Я. Марковича, й пішли українці, які становили «малоросійське військо». Цікавими є роздуми автора про особливості «характеру малоросіян» залежно від регіону проживання. Національний характер малоросіян, вважає він, формувався навколишньою природою [2].

Підбиваючи підсумок розвитку української історіографії XVIII ст., потрібно констатувати, що вона відчувала себе частиною, «гілкою» загальноросійської історії. Українських істориків-аматорів XVIII ст. відрізняв глибокий місцевий патріотизм, любов до рідного краю, його минулого, проте усі вони писали російською мовою і були проникнуті переконанням, що Україна – це частина російського імперського світу [2, с. 203].

Схожа ситуація склалася й у російській історичній думці. Ідея про історичну «руськість» Малоросії, через її зв'язок із давнім

Києвом, міцно вкорінилася в російських історичних і географічних «лексиконах» і підручниках другої половини XVIII ст. [6, с. 356].

Потрібно зазначити, що на позицію влади й офіційної російської історіографії значний вплив справляла ідеологема «Москва – третій Рим». Її появу пов'язують з іменем псковського старця Єлізарова монастиря Філофея (бл. 1465 – 1542 рр.). Ця формула стала класичним проявом месіанської концепції Москви як третього Риму і справила великий вплив на розвиток державної ідеології російського самодержавства. Реформи XVIII ст. призвели до того, що на ґрунті цієї концепції сформувався новий підхід до ролі Росії в цивілізаційному процесі, а саме – про її особливу роль зв'язуючої ланки між Сходом і Заходом, між віком минулим і майбутнім [17].

Кінець XVIII століття ознаменувався для Російської імперії приєднанням Правобережної України і появою нових викликів в її етнополітичній сфері. Нову територію та її населення С.-Петербург розглядав як «исконно российские земли». Одним з перших досліджень регіону стали «Вольнские записки, сочиненные Степаном Руссовым в Житомире», які були опубліковані у С.-Петербурзі у 1809 р. Регіон автор вважав невід'ємною частиною Російської імперії, який повернувся до складу Росії. При цьому автор не використовував назву «Україна», «український народ» [18].

Були й інші описи Правобережної України, в яких російські автори стверджували, що тут «усе давно польське», а перед тим – «російське» [19].

Польське повстання 1830 – 1831 рр. змусило владу шукати «докази» етнічних та історичних прав Росії на Правобережжя. Для цього влада почала створювати в регіоні спеціальні органи. У листопаді 1843 р. в Києві почала працювати «Тимчасова комісія для розгляду давніх актів при Київському, Волинському, Подільському генерал-губернаторі». Основним її завданням був збір, вивчення речових і письмових пам'яток старовини. Упродовж 1840 – 1850 рр. комісія опублікувала чотири томи «Памятников», із 1859 р. розпочато видання «Архиву Юго-Западной России» [20, с. 8 – 11].

Помітною подією у розвитку української історичної думки стала поява на початку XIX ст. «Історії русів», яку опублікував О. Бодяньський у Москві у 1846 р. Автор вважає українців автохтонним населенням України, яке створило свою державу з

центром у Києві. Тому саме вони є прямими спадкоємцями Київської Русі.

Фактично це була перша політична історія України. Їй притаманні й певна тенденційність, недостатня документальна обґрунтованість тверджень, неточності, відверті фантазії автора стосовно деталей історичних подій, але її автор стояв на патріотичних позиціях і ним рухало гаряче бажання не тільки розібратися в хитросплетіннях національної історії, а й допомогти своєму народові в ознайомленні з його «славним минулим». Враховуючи це й критично оцінюючи «Історію Русів», Д. Дорошенко зазначав, що ця праця «дуже мало прислужилася науковому дослідженню українського минулого, але допомогла пробудженню національної думки» [4, с. 52]. На думку В. Кравченка, вона стала «альтернативою національним російському та польському історичним наративам, що заперечували окремішність українського історичного процесу» [6, с. 302].

Прямим наслідком «Історії русів» можна вважати появу «Истории Малой России...» Д. Бантиш-Каменського, в якій автор подає огляд історичної долі українських земель з найдавніших часів і до кінця XVIII ст. Виклад «Истории Малороссии» він почав з опису походження і кордонів розселення древніх слов'ян, їхньої традиційно-побутової культури і звичаїв, підкреслюючи автохтонність населення українських земель. Д. Бантиш-Каменський досить переконливо показав головні етнічні риси українців у XVIII ст., що відрізняли їх від росіян. Але в роботі він нерідко власне українські землі називає «Росією», а сам текст просякнутий надзвичайною лояльністю до російської держави [21]. Не позбавлена праця Д. Бантиш-Каменського й інших неточностей, методологічних помилок тощо. Крім того, їй не вистачало, як зазначив Д. Дорошенко, «патріотичності та національного ентузіазму» [4, с. 77].

Потрібно зазначити, що наприкінці XVIII – на початку XIX ст. російська думка, на відміну від влади, ще не вважала «Україну» невід'ємною частиною «своєї ідентичності», а українську історію – «підрозділом великої російської історії» [7, с. 63]. Яскравим прикладом цього є поява в «Московском телеграфе» статті московського журналіста, письменника та історика М. Полевого, який у відповідь на «Историю Малой России» Д. Бантиш-Каменського

запропонував свій підхід до історії України та Росії [22]. В її основі лежала ідея розмежувати їх і створити нову, національну концепцію російського історичного процесу. Зокрема, він заперечував етнічну й історичну спорідненість великоросів і малоросів, заявляючи, що Малоросія ніколи не була «древнім надбанням» Росії (як писав М. Карамзін). «Ми обрусіли їхніх аристократів, поступово знищили місцеві права, ввели свої закони, звичаї ... але за усим цим обрусіти тубільців не встигли, так же як татар, бурятів і самоїдів». «У цій народності [ми] бачимо тільки два основні елементи стародавньої Русі: віру і мову, але і ті змінилися з часом. Усе інше є не нашим: фізіономіка, звичаї, житло, побут, поезія, одяг» [23, с. 164].

Більш детально свої погляди М. Полевой виклав у шеститомній «Истории русского народа».

Таким чином, як зазначає сучасний український дослідник В. Кравченко, М. Полевой «завдав удару по архаїчній «слов'яно-руській» ідентичності та її історичній мітології... зробив першу в російській історіографії спробу розмежувати історичний процес українців і росіян, узявши за основу етнокультурні особливості обох народів» [6, с. 363 – 364].

Проте «почин» М. Полевого не був підтриманий ані у владних коридорах, ані в наукових колах Санкт-Петербурга. Російські традиціоналісти засудили його «експерименти» [24, с. 9]. Виступили проти М. Полевого й малоросійські (українські) інтелектуали (М. Максимович, О. Бодянский, М. Маркевич тощо), які активно доводили «першість Малоросії» на Київ, відстоювали історичні заслуги козацтва, шукали в українській мові та фольклорі «джерела слов'янщини» і навіть закладали наріжний камінь майбутньої слав'янської федерації «під берлом руського царя» [6, с. 364 – 365].

У 30-ті рр. XIX ст. російський міністр народної освіти С. Уваров сформулював головну ідеологічну доктрину Російської імперії – «самодержавство – православ'я – народність». На думку дослідників, одним з її розробників був професор кафедри російської історії С.-Петербурзького університету М. Устрялов, який згодом став головним провідником тріади «офіційної народності» на практиці. У 1836 р. він виклав «звичайну схему» російської історії, що повністю відповідала

курсу, визначеному С. Уваровим [25]. Керуючись нею, М. Устрялов у 1837 – 1841 рр. підготував та опублікував «Русскую историю» (п'ять томів), яка стала офіційним підручником для студентів [26]. Крім неї вчений підготував ще підручники з російської історії для гімназій і для реальних училищ. Це були офіційні та єдині підручники, по яких здійснювалося навчання в усіх навчальних закладах Російської імперії до 60-х рр. XIX ст. У них М. Устрялов доводив, що Росія як цілісна держава та російська нація існували з часів Київської Русі. Він виступив з позицій «збирання руських земель» щодо України середини XVII ст., зобразивши Переяславську раду 1654 р. як «союз двох Росій». Фактично М. Устрялов остаточно інтегрував до загальноросійського історичного наративу «детальний виклад історії України XVI і XVII ст.», подовживши життя інклюзивному слов'яно-руському потрактуванню «спільної» історії українців і росіян [6, с. 367].

Підходи цього російського історика повністю вписуються у запропоновану сучасним українським дослідником М. Михальченком формулу розвитку російської історіографії: «неважливо як було насправді, головне, що написано у підручниках» [27, с. 109].

Потрібно зазначити, що питання української мови теж було в полі зору як українських, так і російських інтелектуалів. На думку більшості останніх, «необхідно було назавжди припинити будь-які... докази існування самобутності мови і народу, що мешкав на обширній території між Дінцем, Дніпром, Бугом, Дністром і до Вісли. Необхідно було переконати суспільство, що цей народ є лише гілкою російського етносу» [28, с. 50]. Зрозуміло, що такий підхід не поділяли українці. Результатом цих розбіжностей стала розпочата у 30-х роках XIX ст. дискусія про українську мову. З російського боку у ній брали активну участь М. Погодін, М. Добролюбов, В. Белінський, М. Греч, Г. Сабінін, М. Катков, з українського – О. Бодяньський, М. Максимович, П. Білецький-Носенко, М. Костомаров тощо [28, с. 50 – 52].

Не вдаючись у детальний аналіз ходу цієї дискусії, зазначимо, що вона досить часто перекидалася на проблеми визначення етнічної ідентичності українців. Зокрема, російський вчений М. Погодін у журналі «Московитянин» заперечував автохтонність

української мови та її слов'янське коріння, безапеляційно заявляв про «тюркське походження малоросів» [29]. У наступних своїх роботах М. Погодін запропонував теорію, згідно з якою з давніх часів Південна Русь була заселена великоросами, які і заклали на цих землях початок історії, що згодом була продовжена в історії володимиро-суздальській, а ще пізніше – московській. Тому саме великороси створили ту культуру і мову, тип державної традиції (княжий), безпосередніми спадкоємцями яких стала Північна Русь, Московське велике князівство, а потім і Великоросія. На думку М. Погодіна, це відбулося тому, що великороси під натиском монголо-татарської орди змушені були масово, майже «поголовно» емігрувати на північ, забравши із собою все, що їм належало: мову, писемність, літературу, фольклор, політичні традиції та інститути. У XIV ст. спустошені землі південної і західної Русі заселили нові народи, які прийшли з Карпат. Новоутворена народність отримала згодом самоназву – малороси [30, с. 183–186].

Таким чином, М. Погодін, відмовивши українцям у праві на його споконвічну територію, на якій він проживав, на його історичну та духовну спадщину, на Київську Русь, визнав їх особнім етносом зі своїм власним історичним шляхом розвитку.

Проти підходів М. Погодіна активно виступив М. Максимович, який протягом 1856 – 1857 рр. підготував одинадцять статей, об'єднаних під назвою «Филологические письма к М.П. Погдину». Вони публікувалися у слов'янофільському журналі «Русская беседа». У них М. Максимович аргументовано доводив, що українці (малоросіяни) «залишилися донині у своєму рідному Київському краї, у своїх старовинних містах і селах зі своїми переказами і звичаями, – ми залишилися на корінні, з якого не в силі були зірвати нас урагани і бурі, навіть гроза батиєва» [30, с. 209, 230]. «... У давні часи ми і наша земля називались власне Руссю і руською землею, а наш південний діалект називався руською мовою» [30, с. 209].

М. Погодін відповідав на «листи М. Максимовича». Ці відповіді теж друкувалися на сторінках тієї ж самої «Русской беседы», і двічі йому у своїх листах заперечував М. Максимович [31].

На думку сучасного російського дослідника О. Міллера, переписка між Максимовичем і Погодіним була чи не першою спробою

«розділити Русь», коли за допомогою історичних аргументів намагалися обґрунтувати права на територію, на встановлення того чи іншого варіанта «етнічної ієрархії» [32, с. 71].

Проведений вище аналіз свідчить, що у XVIII – середині XIX ст. українські інтелектуали, досліджуючи історію свого народу, як правило, відстоювали його автохтонність, а коріння виводили з давньокиївських часів. Разом з тим, вони виступали з позиції «нероздільності Південної і Північної Русі», розглядали Україну (Малоросію) частиною російського імперського світу. Проте, починаючи з середини XIX ст., в українській історіографії почали формуватися нові підходи як до питання місця і ролі українського етносу в загальному історичному процесі, так і щодо витоків української етнічної ідентичності.

Не обійшли стороною проблеми походження українців і російські дослідники. На перших порах у підходах до цього питання не було єдності. Частина з них виходила з позиції «історичної руськості Малоросії». М. Полевой, а згодом і М. Погодін запропонували схему, за якою Давня Русь – це Росія, а справжніми «руссами» є лише росіяни (великороси). Українців (малоросів) вони вважали окремим народом, який веде свій початок з козаччини і який не має ніякого відношення до Київської Русі. Це викликало жваву дискусію в наукових колах Російської імперії. Перемогла офіційна точка зору, що Росія як цілісна держава та російська нація існували з часів Київської Русі, а українці (малороси) – це «молодші брати великоросів».

Подібні підходи збереглися і в радянську добу. Ідеологічна машина на усіх напрямках (культурний, освітній тощо) активно насаджувала ідею, «Київська Русь – колиска трьох братніх народів (білоруського, російського, українського)», з яких російський є старшим братом. Фактично, як влучно відмітив канадський історик Сергій Єкельчик, це була «суміш російського і радянського патріотизму» [33, с. 67]. Практичні кроки влади спрямовувалися на те, щоб «українська національна мітологія була підпорядкована російській, ... ідеологи конструювали прийнятну версію української радянської історичної пам'яті» [33, с. 73]. В емігрантських російських колах теж не забували про «українське питання» [34]. Так, відомий російський філософ Т. Федотов у роботі «Будет ли

существовать Россия?» писав, що «...від правильного вирішення української проблеми залежить саме буття Росії. Завдання це для нас формулюється так: не лише утримати Україну в тілі Росії, а й умістити українську культуру в російську... потрібно працювати над тим, щоб її (України – Ю. П.) самосвідомість стверджувала себе як особливу форму російської самосвідомості». У цьому процесі Т. П. Федотов особливу роль відводив російській православній церкві, яка має стати «на сторожі єдності Великої та Малої Росії» [35, с. 290 – 291].

Після розвалу СРСР у Росії не «забули» про Україну й українців. Уже на початку 90 рр. ХХ ст. у російських виданнях регулярно з'являються роботи з проблем місця і ролі Росії і росіян, України й українців в історії [36, с. 104]. Активізувалися у цьому питанні й російські політики. Саме у цей час з їхніх уст звучать заяви про належність Криму і Севастополя Росії, про першоспадкоємницькі привілеї Росії щодо надбань колишнього Союзу, її вирішальну роль у СНД тощо [36, с. 105]. Проте до В. Путіна російські можновладці відкрито не втручалися в дискусії щодо історичного розвитку України, долі українського народу. Саме цей президент РФ дав чіткий сигнал щодо цього, про що ми писали на початку статті.

Наведений вище матеріал повністю підтверджує слова українського історика Я. Грицака, що «питання «Хто такі українці...?» належить до тих так званих великих питань, які апріорі не мають і не можуть мати єдиної задовільної відповіді. ...Відповідей може бути одразу декілька, залежно від того, хто, де, перед ким і з якою метою це питання ставить» [39, с. 321]. У нашому випадку, як мінімум, є дві відповіді. Перша, українці – це нація, яка у величезних муках будує свою державу. Друга – українців як окремої нації не існує, і українська нація є вигадкою поляків, німців, євреїв, а тепер і американців. Лише від нас, українців, залежить, яка з цих тез переможе. Особливо гостро це питання стоїть в умовах анексії Росією Криму і гібридної війни на Сході України.

---

1. Василенко Н. К. К истории малорусской историографии и малорусского общественного строя / Н. К. Василенко // Киевская старина. – 1894. – № 11.

2. Лазаревский А. Прежние изыскатели малорусской старины / А. Лазаревский // Киевская старина. – № 12. – С. 351 – 387.
3. Грушевский М. С. Развитие украинских изучений в XIX в. и раскрытие в них основных вопросов украиноведения / М. С. Грушевский // Украинский народ в его прошлом и настоящем. – СПб., 1914. – Т. 1.
4. Дорошенко Д. І. Огляд української історіографії. Державна школа: Історія. Політологія. Право / Д. І. Дорошенко. – К., 1996. – 257 с.
5. Колесник І. І. Українська історіографія (XVIII – початок XX століття) / І. І. Колесник. – К., 2000. – 256 с.
6. Кравченко Володимир. Україна, Імперія, Росія. Вибрані статті з модерної історії та історіографії / Володимир Кравченко – К., 2011. – 544 с.
7. Толочко Алексей. Киевская Русь и Малоросия в XIX веке / Алексей Толочко. – К., 2012. – 256 с.
8. Дорошенко Д. І. Нарис історії України: В 2-х тт. / Д. І. Дорошенко. – К., 1992. – Т. 2.
9. Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки; [переклад з староукраїнської мови В. О. Шевчука]. – К., 1992.
10. Величко С. В. Літопис / С. В. Величко. – Т. 1; [переклад з книжної української мови В. О. Шевчука]. – К., 1991.
11. Величко С. В. Літопис / С. В. Величко. – Т. 2; [переклад з книжної української мови В. О. Шевчука]. – К., 1991.
12. Симоновский П. И. Краткое описание о козацкомъ малороссійскомъ народѣ и о военныхъ его дѣлахъ / П. И. Симоновский. – М., 1847.
13. Лукомский С. В. Собрание историческое / С. В. Лукомский // Летопись Самовидца по новооткрытым спискам / Под ред. О. И. Левицкого. – К., 1878. – С. 323 – 372.
14. Мишецкий Семен. О козакахъ запорожскихъ, какъ оныя изъ древнихъ льтъ зачалися, и откуда свое происхождение имъють и въ какомъ состояніи нынѣ находятся / Семен Мишецкий. – М., 1847.
15. Миллер Г.-Ф. Исторические сочинения о Малороссии и малороссиянах / Г.-Ф. Миллер. – М., 1846. – 108 с.
16. Рігельман Олександр. Літописна оповідь про Малу Росію та її народ і козаків узагалі / Олександр Рігельман. – К., 1994.
17. Одоевский В. Ф. Русские ночи / В. Ф. Одоевский. – Л., 1975. – 319 с.
18. Руссов С. Волынские записки / С. Руссов. – СПб., 1809.
19. Волынская революция первой четверти XIX столетия. Письма надворного советника Опытова к графине Старожиловой // Киевская старина. – 1883. – Т. V. – С. 121 – 144, 319 – 365, 774 – 828.
20. Ярмошик І. І. Становлення історичного краєзнавства Волині в XIX – на початку XX століть / І. І. Ярмошик. – Житомир, 1998. – 24 с.
21. Бантыш-Каменский Д. Н. История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетьманства / Д. Н. Бантыш-Каменский. – К., 1993. – 656 с.

22. Н. П. (Николай Полевой). Малороссия, её обитатели и история / Н. П. (Николай Полевой) // Московский телеграф. – 1830. – № 17 – 18. – С. 77 – 92.
23. Назаренко М. Сокращенный рай: Украина между Гоголем и Шевченко / М. Назаренко // Новый мир. – 2009. – № 7.
24. Руссов С. В. Замечания на бранчливую статью в 17 и 18 книжках «Московского телеграфа» на 1830 год, помещенную по случаю издания г. Бантыш-Каменским Малороссийской истории / С. В. Руссов. – СПб., 1831.
25. Устрялов Н. О системе прагматической русской истории: Рассуждение, написанное на степень доктора философии / Н. Устрялов. – СПб., 1836.
26. Устрялов Н. «Русская история» / Н. Устрялов. — СПб., 1837—1841. – Ч. 1–5.
27. Михальченко Николай. Украинская региональная цивилизация: прошлое, настоящее, будущее / Николай Михальченко. – К., 2013. – 340 с.
28. Иванова Людмила. Дискусія про українську мову в 30 – 60-х роках ХІХ ст. / Людмила Иванова // Історичний журнал. – 2010. – № 1-3. – С. 46 – 62.
29. Погодин М. П. Записка о древнем языке русаком М. П. Погодина (Письмо к И. И. Срезневскому) / М. П. Погодин // ИОРЯС. – Т. V. – Вып. 2. – СПб, 1856. – С. 70 – 92.
30. Максимович М. О. К истории малороссийского языка / М. О. Максимович // Собр. соч. – К., 1880. – Т. 3.
31. Максимович М. А. Критические замечания, относящиеся к истории Малороссии. И о мнимом запустении Украины в нашествие Батыево и населении ее новопришлым народом (Письмо к М. П. Погодину) / М. А. Максимович // Русская беседа. – 1857. – Т. IV. – Ч. I. – Кн. 8. – Отд. III.
32. Миллер А. И. «Украинский вопрос» в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX в.) / А. И. Миллер. – СПб., 2000. – 240 с.
33. Єкельчик Сергій. Імперія пам'яті. Російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві / Сергій Єкельчик. – К., 2008. – 304 с.
34. О России и русской философской культуре. – М., 1990.
35. Федотов Г. П. Лицо России. – 1 т. Статьи 1918 – 1930. – 2-е изд. / Г. П. Федотов. – М., 1988. – 330 с.
36. Черненко А. М. Українська національна ідея / А. М. Черненко. – Дніпропетровськ, 1994. – 144 с.
37. Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід / [Ю. Шаповал, Л. Нагорна, О. Бойко та ін.]; за загальною редакцією Ю. Шаповала. – К., 2013. – 600 с.
38. Освещение общей истории России и народов постсоветских стран в школьных учебниках истории новых независимых государств. – М., 2009. – 389 с.
39. Грицак Ярослав. Страсті за націоналізмом: стара історія на новий лад. Есеї / Ярослав Грицак. – К., 2011. – 350 с.